

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-162>

УДК 130.2:62

Малімон В.І.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ТЕХНІКА ЯК ФАКТОР ВІДЧУЖЕННЯ

Анотація. У статті на матеріалі переосмислення наукових філософських праць виокремлено сутнісні характеристики феномена відчуження. Проаналізовано сутність техніки в її гуманітарному вимірі та взаємозв'язку з різними формами людської життєдіяльності на основі концепцій Л. Мамфорда, Х. Ортега-і-Гассета, М. Гайдеггера, Г. Маркузе, Д. Нейсбіта. Особливу увагу присвячено взаємозв'язку техніки і мислення людини. Встановлено, що осмислення феномена техніки як висвітлення суті буття стає одним із ключових концептуальних топосів, який уможливило підійти до осмислення проблеми людини. На підставі наведених аргументів зроблено висновок про обмеженість суто прагматичного тлумачення техніки і наголошено на важливій ролі техніки в питанні посилення відчуження людини в епоху постмодерну.

Ключові слова: техніка, технологія, філософія техніки, відчуження, самотність.

Malimon Vitalii

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

TECHNIQUE AS A FACTOR OF ALIENATION

Summary. In the article on the material of rethinking scientific philosophical works the essential characteristics of the phenomenon of alienation are highlighted. The essence of technology in its humanitarian dimension and interrelation with various forms of human life are analyzed based on the concepts of L. Mumford, X. Ortega-i-Gasset, M. Heidegger, G. Marcuse, D. Neisbit. Particular attention is paid to the interrelation of technology and human thinking. It is established that understanding of the phenomenon of technology as illumination of the essence of being becomes one of the key conceptual topos, which makes it possible to approach the understanding of human problems. Through technology, man illuminates the way of being, and therefore its meaning. That is why in the essence of this phenomenon man realizes the notorious «turn to himself», to the realization of his own essence. In the postmodern era, the technique is aimed not only at facilitating physical and intellectual work, but also claims to fulfill cultural, communicative and many other originally human functions. Modern forms of alienation are powerlessness, indifference, disorientation and reassessment. In our opinion, to overcome the alienation of man will allow understanding of technology in the context of improving humanity, forming a stable ethic of responsibility. The task is to humanize the role of technology in society, in the substrate-functional properties of technology must take into account as much as possible all social needs, human abilities, up to the production of individual equipment with the possibility of individual selection of functions and parameters. We believe that technology and the technological world are human-made; if technology has any «ontological» or «metaphysical» character, it is only because humans have granted it such, based on human or anthropological considerations. Based on the above arguments, it is concluded that the purely pragmatic interpretation of technology is limited, and emphasizes the important role of technology in increasing the alienation of man in the postmodern era.

Keywords: technique, technology, philosophy of technology, alienation, loneliness.

Постановка проблеми. Феномен відчуження є однією із ключових тем філософії. Зростання інтересу дослідників до розгляду відчуження відбувається в період динамічних суспільних трансформацій, наслідком чого є зміщення акцентів з прагматичних до онтологічно-екзистенційних аспектів феномена відчуження.

Проблема відчуження людини торкається всіх ракурсів людського існування: мораль, етика, наука, історія, соціальна участь, політична діяльність; виступає наріжним каменем для вивчення онтологічного (перебування людини в світі), аксіологічного (наявні цінності та їх співвідношення з цінностями іншого, групи, суспільства й навіть самого себе), гносеологічного (способів пізнання людиною соціальної дійсності і самої себе), епістемологічного (істинність чи неістинність людського знання про соціальний вимір свого існування) вимірів буття [14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Феномен відчуження ґрунтовно розробляється як зарубіжними, так й вітчизняними авторами. З числа перших можна виділити таких дослідників як М. Гайдеггер, Л. Мамфорд, К. Маркс, Г. Маркузе, Х. Ортега-і-Гассет, Д. Нейсбіт, К. Ясперс. Серед вітчизняних авторів феномен відчуження досліджують: Б. Баркіт, У. Винник, М. Маркович, А. Степанов, О. Терешкун, Я. Чайковський, О. Чурсінова та ін.

Серед найбільш поширених підходів аналізу техніки треба зазначити культурно-історичну концепцію (Ф. Десауер, Т. Літ), феноменологію Е. Гусерля, філософію життя (А. Бергсон, О. Шпенглер), екзистенціалізм (К. Ясперс, Х. Ортега-і-Гассет, М. Гайдеггер), філософську антропологію (А. Гелен, Г. Плесснер, Л. Нуаре), есхатологічну метафізику М. Бердяєва, неомарксизм Франкфуртської школи (Г. Маркузе, Ю. Габермас, Т. Адорно, М. Горкгаймер). Ці та інші фі-

лософи поставили гострі проблеми онтологічного статусу й генези техніки, її сутності, феноменологічних характеристик і перспектив розвитку, а також підняли питання впливу техніки на відчуження людини [1].

«Техніка, – відзначає К. Ясперс, – радикально змінила повсякденне життя людини в оточуючому її середовищі, примусово перемістила трудовий процес і суспільство в іншу форму, в сферу масового виробництва, перетворила усе існування на дію деякого технічного механізму, усю планету – на єдину фабрику. Тим самим відбувся – і відбувається по сьогодні – повний відрив людини від її ґрунту. Людина стає мешканцем Землі без батьківщини, губить наступність традицій» [18, с. 129].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, слід зазначити, що вчені здебільшого приділяють увагу окремим аспектам феномена відчуження. Відтак, незважаючи на різноманітність підходів стосовно висвітлення проблематики відчуження, поглиблення потребують концептуальні положення, що стосуються розгляду впливу техніки на конкретні прояви відчуження в соціальному просторі.

Мета статті. Головною метою статті є узагальнення філософських підходів щодо розуміння людинозмірної сутності техніки, виокремлення впливу техніки на зростання відчуження людини.

Виклад основного матеріалу. Як відзначає М. Маркович, термін «відчуження» зустрічається ще в Арістотеля: відповідні грецькі слова означають «виключений із спільноти» або «передача власності» [5, с. 43].

Поняття відчуження людини в теологічно-містичному значенні зустрічається у середньовічній філософії. Св. Августин Блаженний та Отці Церкви в своїх працях вживали термін «*kenosis*», трактуючи інкарнацію Ісуса Христа як позбавлення Ісусом Христом себе властивостей Бога. Продовжуючи древньогрецьку традицію, поняття відчуження людини вживається у значенні соціального відчуження, вивільнення людини від самої себе, від своїх мирських особливостей. Як зауважує Е. Тьювсон [19], в іудео-християнській традиції міститься ідея про те, що зв'язок людини з Богом подібний близькості між двома людьми, і відчуження від Бога (як люблячого Отця), що виникає в результаті гріхопадіння або байдужості з боку людини, на кшталт відчуження від іншої людини, аналогічним чином може бути пов'язане з дезорганізацією «Я», почуттям провини, втратою ідентичності.

На думку італійського філософа Емануеле Северіно: «Справжня і глибинна співзвучність між християнством і технікою полягає у спільній для них волі до могутності, спертій в кінцевому підсумку на грецьку метафізику. Поняття «творчість» є головним для християнства. Бог, що не є творцем, не може бути християнським богом. Однак християнський Бог-Творець існує невіддільно від Його власної здатності бути творцем *ex nihilo*, з абсолютного ніщо, тобто з абсолютної негативності ніщо, яку вперше відмітила лише грецька думка. Творити означає викликати з ніщо; і лише греки вперше стали розуміти створення (*poiesis*) як мистецтво (*techne*) виводи-

ти речі за межі небуття [...]. Форми панування та експлуатації людини і природи, характерні для європейської історії, стали можливими лише тому, що грецька метафізика відкрила цей первинний горизонт волі до влади» [9].

Сучасна традиція вживання терміну «відчуження» бере початок від Гегеля та Маркса [11]. Зокрема, Г. Гегель вживає два поняття «*Enträusserung*», «*Entfremdung*», що українською перекладаються як відчуження. Перше з них походить від грецького слова «*kenosis*» і означає «робити щось чужим» («*making alien*»), засобами відречення від якихось прав чи перенесенням їх комусь іншому. Тоді як «*Entfremdung*» означає стосунки «ставання чужим» («*becoming alien*») включно з розумінням того, що Дух «стає чужим», виходячи поза себе, конституюючи матеріальний світ, як і розумінням, що людина стає чужою щодо власної сутності й природи [14].

К. Маркс так описує відчужену трудову діяльність: «В силу об'єктивних соціально-економічних умов така діяльність є не самоціллю, а засобом для реалізації біологічних або соціальних потреб. Вона має вимушений характер і припиняється з припиненням примусу до неї (фізичного або економічного). Суб'єктивно така діяльність постає чужою та поневолюючою. Продукт праці та предмет чуттєвого зовнішнього світу, пов'язані з ним, також переживаються як чужі та пануючі над людиною, частина життя, проведена в праці, переживається як «не моя». В ході відчуженої праці людина перетворює свою сутність лише в засіб для підтримки свого існування, саме життя виявляється засобом до життя. Відчужена праця відбирає в людини можливість реалізації її «дійсної родової предметності» і родове життя людини стає для неї засобом» [6, с. 565–566].

Відчуження, за К. Марксом, за узагальненням А. Степанова, проявляється в наступних феноменах: 1) відчуження людини від процесу і продукту праці (суб'єктивна невдоволеність; відчуття вимушеності діяльності; інструментальний характер діяльності замість творчого); 2) відчуження людини від родової сутності (нездатність сприймати людський смисл предметів культури, «сліпота» до цінностей); 3) відчуження людини від предметного світу (приватна власність стає предметом власності, а не дійсного присвоєння); 4) фрагментація життя (життя людини в його різних сферах не має єдиної спрямованості і переживається нею як розірване, чуже); 5) відчуження людини від людини (дегуманізація відношень, інша людина стає засобом, а не ціллю) [11].

Американський соціолог і філософ, історик культури Люїс Мамфорд у середині 30-х років ХХ ст. опублікував фундаментальне дослідження «Техніка і цивілізація». Л. Мамфорд типологічно підходить до аналізу феномена техніки. Так, сучасна техніка, на думку Л. Мамфорда, це «зразок монотехніки або авторитарної техніки, яка, базуючись на науковій інтелігенції та кваліфікованому виробництві, орієнтована головним чином на економічну експансію, матеріальне насичення і військову перевагу» [4].

З давніх часів техніка і влада були невіддільними друг від одного поняттями. Саме могутність влади правителя стимулює будівництво величезної мегамашини. Згодом мегамашина сама стала

владю, здатною управляти процесами в державі. Однак, згідно з Л. Мамфордом, незворотність технічної експансії неочевидна. Технічний прогрес потрібно зупинити і визволити людину від влади техніки [4].

Мислитель був переконаний, що в нинішній ситуації, коли суспільство «вперлося в безвихідь маринізму», можна покладати великі надії на саморефлексію науки і внаслідок цього на повернення усього соціально-культурного комплексу до людини. Поняття «машина» у Л. Мамфорда об'єднує і засоби праці, і організацію виробництва в умовах капіталістичної індустрії, і технічні пристрої загалом. Проте, акцентуючи увагу насамперед на ролі ідеологічних, психологічних, етичних чинників, Л. Мамфорд при цьому приділяє достатньо уваги закономірностям розвитку техніки, пов'язаним з потребами виробництва. Він дотримується ідеї нейтральності техніки. Надії на «поверот до людини» в неотехнічну еру він пов'язує з лідерством біологічних наук, яке утвердилося після довгого панування фізики, механіки, математики з новим «інтересом техніки до людини», до її фізіології, анатомії (підтвердженням чого є великі відкриття: електроцентральної, автомобіль і літак, телеграф і кінематограф). Важливих змін він чекає від повного переходу господарювання на нову енергетичну базу [16].

Проблема генези техніки розглядається Х. Ортега-і-Гассетом крізь призму духовного світу людини, її екзистенції, оточуючого середовища і обставин, які створюють природа і культура. Філософ вказує на функціональний зв'язок між напрямком розвитку техніки і тим способом буття людини, який вона обирає. Мислитель відзначає: «техніка, являючись людині ... як якась, в принципі, безмежна здатність, з іншого – призводить до небувалого спустошення людського життя» [10, с. 220]. У той же час Х. Ортега-і-Гассет вбачає в техніці «дивовижну, метафізичну комбінацію, коли два різнорідних начала – людина і світ – приречені з'єднатися так, що одне з них (людина) отримує можливість вмістити своє надсвітлове начало в інше, тобто в сам світ» [10, с. 191]. Філософ заперечує технічний детермінізм у розвитку людства. Людина починається з розвитку техніки, а її технічне завдання полягає у самостворенні. Доля людини розкривається у виконанні «інженерного завдання»: вбудувати своє надприродне буття у природний світ. Місія техніки – звільнити людину від природної залежності, дати їй можливість бути людиною, вивільнити сили і час для реалізації життєвої програми.

М. Гайдеггер зазначає, що «Ми... ніколи не усвідомимо свого ставлення до сутності техніки, поки будемо просто думати про неї, користуватись нею, справлятися з нею чи уникати її. У всіх цих випадках ми ще рабські приковані до техніки... У найліпшому полоні в техніки, однак, ми виявляємось тоді, коли вбачаємо в ній дещо нейтральне; таке уявлення, в наші дні особливо розповсюджене, робить нас повністю сліпими до її сутності» [13, с. 221]. Техніка, на переконання філософа, є не просто засобом, а способом розкриття потаємності: «сутність техніки розташована в області, де мають місце відкриття і його непотаємність, де збувається істина» [13, с. 225].

Мислитель вів мову й про небезпеки, пов'язані з технікою. Будучи способом самореалізації людства, техніка стає первинною стосовно людини й суспільства та не просто конструє «технічний світ», в якому вона переможна й універсальна, а підпорядковує своєму диктату чи не весь простір буття; властива їй логіка проникає в людський і соціальний виміри історії, а інструментальний розум екстраполюється на свідомість сучасної епохи.

Будь-який технічний пристрій можна розглядати або щодо шкідливості для природної людини (він загрожує, заважає), або щодо його використання. Таким чином, перше передбачає захист від природи, а друге – використання її як джерела отримання користі. В обох випадках природа розглядається як дещо вороже людині [3].

Завдання, яке ставить перед собою М. Гайдеггер, – дати техніці нетехнічне обґрунтування, виявити зв'язок технічного початку з буттям – справді глибоке і масштабне. Філософ подає багато глибоких характеристик історичних етапів функціонування і розвитку техніки у тісній взаємообумовленості з відношенням людини до буття, з життєвими цілями суспільства. В основі технічної діяльності М. Гайдеггер вбачає властиве людям прагнення до пізнання, до виявлення істини. Але, починаючи з Нового часу, це спрямоване на буття виявлення (істини) вперше набуває зовсім іншого характеру. З пошуку істини воно перетворюється на агресивно-примусове ставлення до природи, «жадання» її з усіма ресурсами, з енергією, з розрахунком наперед прибутку від заснованої на ній переробної індустрії і готового продукту. Таким є нинішнє ставлення людства до світу; такою є істина сьогодення. Подібний світогляд неминуче став причиною того, що людина, не помічаючи цього, опинилася у порочному колі. Вважаючи, що уся природа у вигляді запасів повністю перебуває в її розпорядженні, людина опинилася в ситуації граничної небезпеки. М. Гайдеггер переконаний, що техніка на сучасному етапі набагато більше безпосередньо загрожує суті людини, ніж її існуванню. Його розуміння техніки відзначається історичністю, багатомірністю і тим, що можна назвати типово гайдеггерівською недомовленістю [16].

Неомарксист Г. Маркузе вважає, що техніка обмежує всю культуру, техніка проектує історичну тотальність, яку зараз прийнято називати глобалізацією. Розвинута індустріальна культура стає навіть більш ідеологізованою, а ніж її попередниця в силу того, що ідеологія репродукує самою себе [7, с. 15]. Машина, як вид техніки, на думку Г. Маркузе, поневолює людину, вона нав'язує їй свої економічні і політичні вимоги. Хоча справжнє поневолення іде не від машини, не від техніки, а від їх власників, які і визначають місце техніки і людини у суспільстві. Пригнічує людину не сама машина, не техніка як така, а саме спосіб їх застосування. Людина стає додатком до машини і використовується як «сировина» для виробництва. Спираючись на теорію соціалізму К. Маркса, Г. Маркузе вважає, що розвинений капіталізм, його індустріальна та постіндустріальна форми, спотворює раціональність науки, позбавляє сучасну техніку невинності, чистоти її як продуктивної сили. В техніці особливо чітко проявляється дух раціональності,

сучасна техніка є наслідком раціональності за допомогою якої можна ефективно маніпулювати людиною і здійснювати керування нею. Наука і техніка перетворюються на дієвий засіб пригнічення людської індивідуальності [12].

Наука і техніка як ідеологія створили міф про рівні можливості індивідів у «Державі Благополуччя»: «Тут свою ідеологічну функцію виявляє так зване зрівняння класових відмінностей. Якщо робочий і його бос насолоджуються однією і тією ж телепрограмою і відвідують одні й ті ж курорти, якщо машиністка закримована не менш ефектно, ніж дочка її начальника, якщо негр володіє «Каділаком» і всі вони читають одні й ті ж газети, то це уподібнення вказує не на зникнення класів, а на те, наскільки основне населення засвоює потреби (споживання) і способи їх задоволення, які служать збереженню Істеблішменту» [7, с. 11]. Продовжуючи думку про ідеологічну функцію науки і техніки, які створюють ілюзію вільного вибору, демократичного порядку в «Державі Благополуччя», Г. Маркузе звертає увагу на той факт, що «вільні вибори панів не відмінюють протилежності панів і рабів» [7, с. 10]. Все це є ефективним засобом тонкої маніпуляції (наприклад, через ЗМІ, рекламу, мистецтво тощо) індивіда, дієвим інструментом формування у людини ілюзорної свідомості, завдяки якій людина ототожнює себе, свою сутність, своє існування з відчуженими формами свого буття (наприклад, з технікою) [12].

Відомий американський філософ Д. Нейсбіт в роботі «Висока технологія, глибока гуманність. Технології і наші пошуки сенсу» [8] детально розглядає проблеми, що неминуче виникають у сучасному суспільстві з появою нових технологій. Особливу увагу він приділяє негативному впливу технологій на соціум, характеризуючи сучасне суспільство як «зону, отруєну технологією», а також виділяє наступні симптоми цього «отруєння»: прагнення до швидких рішень у всіх областях (від релігії до здорового харчування), відчуття страху перед технологією та преклоніння перед нею, сприймання насилля як норми життя, любов до технологій (як у дитини до іграшок), відстороненість та розсіяність життя.

З точки зору Д. Нейсбіта, сучасні технології, що покликані полегшити існування людини, насправді, підривають традиційні цінності, призводять до зростання бездуховності і позбавляють сенсу життя.

Машинізація, самотність, пасивність та дегуманізація – усе це характеристики сучасного індивіда. Машини настільки заповнили наше життя, що навіть їхні виробники починають замислюватись над тим, що цей процес виходить із-під контролю.

Техніка, втручаючись практично в усі сфери життя людини, витісняє старі, та створює нові цінності, тобто, як зауважує Х. Блюменберг: «техніка не є цариною певних об'єктів, що виникають в результаті людської активності, а є певним станом відношення людини до світу» [2, с. 81].

«Техніка кінця ХХ і тим паче ХХІ ст. – це вже не знаряддево-прикладна, а фундаментальна техніка, яка завдяки проникненню науки в мікро- і макросвіт, в будову мозку, в закони генетики і інформатики проникає в самі основи буття і в перспективі може змінювати його початкові параметри чи задавати параметри іншим видам

буття. Це онтотехніка, якій під силу створювати новий просторово-часовий континуум; нове сенсорне середовище і способи його сприйняття; нові генетично змінені види організмів; нові, технічно розвинені форми штучного розуму. Тим самим техніка вже не віддаляється від філософії, а знову зустрічається з нею біля самих витоків буття, біля тих першоджерел, які завжди вважались привілеєм метафізики. Вирастає перспектива нового синтезу філософії та техніки – технософія і софіотехніка, яка теоретично мислить першоджерела і практично утверджує їх в альтернативних видах матерії, життя та розуму» [17, с. 27].

На рубежі ХХ–ХХІ ст., перебуваючи під впливом науково-технічного і технологічного поступу, розширили свої горизонти технократичний, природничо-науковий та соціокультурний дискурси техніки, які намагаються ідеологічно захистити техногенно-ліберальний шлях розвитку цивілізації, стверджуючи, що техніка створює людські блага, полегшує та продовжує її життя. Насправді відбувається приховування негативних наслідків, техногенних катастроф і технологічних ризиків, які стають дедалі небезпечнішими.

Відношення до експансії техніки – гостра проблема сьогодишнього соціально-гуманітарного пізнання. Сьогодні філософи техніки виявляють, що відповідальність може виступити дієвим морально-етичним механізмом стримування негативних наслідків технічної діяльності. Цієї позиції дотримуються Х. Сколімовські, Р. Йонас, Р. Андерс, Р. Рополь, В. Ціммерлі, Х. Ленк, Е. Штрекер, Ж. Грейш, Хесле, Ф. Рапп. Філософи стверджують, що колишні етичні концепції втратили своє значення у зв'язку з глобальними процесами, що розвиваються в суспільстві і швидким темпом зміни виробництва, переорієнтацією його на масове споживання. Під впливом розвитку техніки відбувається розширення змісту поняття «відповідальність», до якого тепер включаються проблеми професійної моралі, та відповідальності по відношенню до людини, до самої техніки [15].

Сучасними формами відчуження виступають безсилля, байдужість, дезорієнтація та переоцінка.

На нашу думку, подолати відчуження людини дозволить розуміння техніки в контексті удосконалення людяності, формування стійкої етики відповідальності. Завдання полягає в тому, щоб гуманізувати роль техніки в суспільстві, в субстратно-функціональних властивостях техніки повинні в максимальній мірі враховуватись всі соціальні потреби, здібності людини, аж до виробництва індивідуальної техніки з можливістю індивідуального підбору функцій та параметрів.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що техніка – засіб соціалізації людини і водночас фактор відчуження. Відчуження є багатовимірним інструментом для розуміння та аналізу сутнісних основ сучасної техносфери. Сучасними формами відчуження є безсилля, байдужість, дезорієнтація та переоцінка. Сучасні технології розширюють можливості людини: фізичні, психологічні, інтелектуальні, евристичні, водночас це призводить до порушення балансу між науково-технічним, технологічним розвитком людства та величезним відставанням у розвитку духовності, зростання відчуження на різних рівнях соціальної та біологічної організації.

Список літератури:

1. Баркит Б. Гуманітарна філософія техніки. URL: http://old.filos.lnu.edu.ua/Visnyk/Filos_visnyk_14/11.pdf (дата звернення: 25.11.2019).
2. Блюменберг Х. Жизненный мир и технизация с точки зрения феноменологии. *Вопросы философии*. 1993. № 3. С. 64–93.
3. Винник У.Р. Людиновомирне розуміння техніки М. Гайдеггером. *Антропол. виміри філос. дослідж.* : зб. наук. пр. 2013. Вип. 4. С. 83–90.
4. Мамфорд Л. Миф машины. Москва : Сигма Логос, 2001. 416 с.
5. Маркович М. Маркс об отчуждении. *Вопросы философии*. 1989. № 9. С. 36–51.
6. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года. *Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений*. Москва : Гос. изд-во полит. лит-ры, 1956. С. 517–642.
7. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследования идеологии Развитого Индустриального Общества / [Пер. А. Юдина]. Москва : REEL-book, 1994. 368 с.
8. Нейсбит Д. Высокая технология, глубокая гуманность : Технологии и наши поиски смысла. Пер. с англ. А.Н. Анваера. Москва : АСТ : Трайтканига, 2005. 381 с.
9. Олійник Ю. Філософ в опозиції. URL: https://dt.ua/ART/filosof-v-opoziciji-304328_.html (дата звернення: 27.11.2019).
10. Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды. Москва : Весь Мир, 1997. 704 с.
11. Степанов А.О. Поліваріантність відчуження як феномену кризової культури. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/10/24.pdf> (дата звернення: 30.10.2019).
12. Терешкун О.Ф. Наука і техніка як ідеологія сучасного суспільства. URL: [https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5096/1/10%20-%204\(8\)%20-%2020.pdf](https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5096/1/10%20-%204(8)%20-%2020.pdf) (дата звернення: 28.11.2019).
13. Хайдеггер М. Вопрос о технике. *Хайдеггер М. Время и бытие*. Москва, 1993. С. 221–238.
14. Чайковський Я. Р. Проблема відчуження людини в гуманітарних науках. З питань стану досліджень. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2012. № 9/2. Т. 20. С. 264–269.
15. Чаплигін О.К., Сук О.Є. Відповідальність як складова етики техніки та технології. URL: <http://dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/5022/2/205-211.pdf> (дата звернення: 25.11.2019).
16. Чурсінова О. Феномен техніки і перспективи її розвитку у філософському дискурсі ХХ ст. URL: http://vlp.com.ua/files/24_35.pdf (дата звернення: 27.11.2019).
17. Эпштейн М. Техника – религия – гуманистика. *Вопросы философии*. 2009. № 12. С. 19–29.
18. Ясперс К. Современная техника. *Ясперс К. Новая технократическая волна на Западе* [пер. с нем. М.И. Левиной]. Москва : Прогресс, 1986. С. 119–146.
19. Tuveson E. Alienation in Christian Theology. *Dictionary of The History of Ideas : Studies of Selected Pivotal Ideas*. 5 vols. New York : Charles Scribner's Sons, 1974. Vol. 1. P. 34–37.

References:

1. Barkyt, B. (2011). Humanitarna filosofia tekhniky. URL: http://old.filos.lnu.edu.ua/Visnyk/Filos_visnyk_14/11.pdf (accessed 25.11.2019). (in Ukrainian)
2. Bliumenberh, Kh. (1993). Zhyznennii mir i tekhnizatsiya z tochky zreniia fenomenolohii. *Voprosy fylosofii*, no. 3, pp. 64–93. (in Russian)
3. Vynnyk, U.R. (2013). Liudynovymirne rozuminnia tekhniky M. Haideggerom. *Antropol. vymiry filos. doslidzh.*: zб. nauk. pr. Vyp. 4, pp. 83–90. (in Ukrainian)
4. Mamford, L. (2001). Myf mashyny. Moskva : Sihma Lohos, 416 p. (in Russian)
5. Markovich, M. (1989). Marks ob otchuzhdenii. *Voprosy filosofii*, no. 9, pp. 36–51. (in Russian)
6. Marks, K. (1956). Ekonomicheskoy-fylosofskie rukopisy 1844 hoda. *Marks K., Enhels F. Iz rannikh proizvedenii*. Moskva: Hos. izd-vo polit. lit-ry, pp. 517–642. (in Russian)
7. Markuze, H. (1994). Odnomernyi chelovek. Issledovaniya ideolohii Razvytoho Industryalnogo Obshchestva / [Per. A. Yudyna]. Moskva: REEL-book, 368 p. (in Russian)
8. Neisbit, D. (2005). Vysokaia tekhnolohiya, hlybokaia humannost : Tekhnolohii i nashi poisky smysla. Per. s anhl. A.N. Anvaera. Moskva: AST: Traiyutkniha, 381 p. (in Russian)
9. Oliinyk, Yu. (2019). Filosof v opozytsii. URL: https://dt.ua/ART/filosof-v-opoziciji-304328_.html (accessed 27.11.2019). (in Ukrainian)
10. Orteha-i-Hasset, Kh. (1997). Izbranniie trudy. Moskva: Ves Mir, 704 p. (in Russian)
11. Stepanov, A.O. (2016). Polivariantnist vidchuzhennia iak fenomenu kryzovoi kultury. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/10/24.pdf> (accessed 30.10.2019). (in Ukrainian)
12. Tereshkun, O.F. (2010). Nauka i tekhnika iak ideolohiia suchasnoho suspilstva. URL: [https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5096/1/10%20-%204\(8\)%20-%2020.pdf](https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5096/1/10%20-%204(8)%20-%2020.pdf) (accessed 28.11.2019). (in Ukrainian)
13. Khaidehher, M. (1993). Vopros o tekhnike. *Khaidehher M. Vremia i bytie*. Moskva, pp. 221–238. (in Russian)
14. Chaikovskiy, Ya.R. (2012). Problema vidchuzhennia liudyny v humanitarnykh naukakh. Z pytan stanu doslidzhen. *Visnyk Dniropetrovskoho universytetu. Seriiia : Filosofiiia. Sotsiolohiia. Politolohiia*, no. 9/2, T. 20, pp. 264–269. (in Ukrainian)
15. Chaplyhin, O.K., & Suk, O.Ye. (2017). Vidpovidalnist iak skladova etyky tekhniky ta tekhnolohii. URL: <http://dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/5022/2/205-211.pdf> (accessed 25.11.2019). (in Ukrainian)
16. Chursinova, O. (2009). Fenomen tekhniky i perspektivy ii rozvytku u filofsokomu dyskursi XX st. URL: http://vlp.com.ua/files/24_35.pdf (accessed 27.11.2019). (in Ukrainian)
17. Epshtein, M. (2009). Tekhnika – relihiia – humanistyka. *Voprosy filosofii*, no. 12, pp. 19–29. (in Russian)
18. Yaspers, K. (1986). Sovremennaia tekhnika. *Yaspers K. Novaia tekhnokratycheskaia volna na Zapade* [per. s nem. M.Y. Levinoi]. Moskva : Prohress, pp. 119–146. (in Russian)
19. Tuveson, E. (1974). Alienation in Christian Theology. *Dictionary of The History of Ideas : Studies of Selected Pivotal Ideas*. 5 vols. New York : Charles Scribner's Sons. Vol. 1. P. 34–37.